

HRVATSKO KRALJEVSTVO U XV. STOLJEĆU I PRVOJ ČETVRTI XVI. STOLJEĆA.

(1409—1526.)

I. Teritorijalne promjene.

Neprestane borbe, koje su iza smrti Ljudevita I. Velikoga († 1382) bjesnile u svim oblastima hrvatskoga kraljevstva, završene biše tim, da je kralj Ladislav Napuljski 9. srpnja 1409. Mlecima za 100.000 dukata prodao ne samo svu svoju tadanju državinu u Dalmaciji, nego i sva svoja prava na tu kraljevinu. Time postadoše Mleci nakon pol stoljeća opet gospodari na istočnoj obali Jadranskoga mora.

Već u kolovozu 1409. preuzeli su Mleci ono, što je kralj Ladislav dosad držao u Dalmaciji i Hrvatskoj, poimence grad Zadar s tvrdom i kotarom, otok Pag, kao i hrvatske gradove Novigrad i Vranu. Malo zatim, u rujnu iste godine, pokorili su se njima otok Rab i grad Nin, a iza ovih do konca godine otoci Cres i Osor (Lošinj).

Opirući se o ugovor s kraljem Ladislavom nijesu Mleci odsad propuštali ni jedne prilike, da obladaju preostalom Dalmacijom i Hrvatskom. Za prvoga rata s kraljem Sigismundom kupili su od bosanskoga velikoga vojvode Sandalja Hranića znamenite hrvatske gradove Ostrovicu i Skradin (13. travnja 1411), koje su im međutim Hrvati poslije oteli; no zato im je pošlo za rukom, te su nakon dvogodišnje podsade prinudili grad Šibenik, da im se predade (30. listopada 1412). Kad je nakon pet godina planuo drugi rat s kraljem Sigismundom, pokorili su se Mlecima u travnju 1420 otoci Brač, Hvar i Korčula sa susjednim manjim otocima; dne 21. lipnja iste godine osvojili su Trogir, a 28. lipnja 1420. predao se je njima grad Spljet.

No ni time nijesu Mleci bili zadovoljni. U siječnju 1444. predobiše plemićku općinu Poljica i grad Omiš na ušću Cetine, koje je od god. 1440. držao veliki vojvoda Stjepan Vukčić; iza nekoliko godina (1452) napokon oteše rečenomu hercegu još i Krajinu (Neretvu, danas Makarsko Primorje), te se tako prikučiše kotaru grada Dubrovnika. Hrvatsko kraljevstvo izgubilo je ovako čitavo primorje (dalmatinsko i hrvatsko) i otočje od Dubrovnika do podnožja Velebita i ušća rijeke Zrmanje. Pače i sjeverni otoci u Kvarneru bili su u mletačkoj vlasti, izuzevši jedini Krk, koji su zajedno s knežijom Vinodolom i gradom Senjem držali hrvatski knezovi Frankopani, dok su pretežiti dio Podgorja s gradovima Bagom i Obrovcom zadržali krbavski knezovi Kurjakovići.

Ali i tu su Mleci neprestano snovali, da se ugnjezde u tom ostatku hrvatskoga primorja. Nastojanje njihovo, da ugrabe Senj, osujetio je kralj Matijaš Korvin; ali za to pošlo im je za rukom, te su 22. veljače 1480. prevarom zauzeli otok Krk. Hrvatskomu kraljevstvu ostalo je doduše kršno primorje od Obrovca do Senja i dalje pitomi Vinodol do Trsata; ali kako su Mleci držali sve otoke pred tim primorjem, bilo je rečeno kraljevstvo posve potisnuto od mora. Mleci su se napokon pomamili i za Rijekom i istočnom Istrom, koje su tada bile u vlasti austrijskih Habsburgovaca; ali premda su Rijeku dva puta (1508 i 1509) osvojili, a drugi put i spalili, ipak je nijesu mogli stalno zadržati.

God. 1510—1512, za kralja Vladislava II. Jagelovića, mnogo se je snovalo, kako da se mletačkoj općini otme ugrabljena Dalmacija; ali do rata ipak nije došlo. I tako je Mlecima ostalo i dalje sve, što bijahu kroz godine 1409—1480 od hrvatskoga kraljevstva otkinuli. U toj svojoj pokrajini Dalmaciji urediše oni vladanje na svoj način, namjestivši u pojedine gradove svoje knezove (comites) i imenovavši za čitavu oblast zasebnoga providura (proveditor). Jake posade u gradovima imale su braniti posjed Dalmacije, a brojno brodovlje imalo je osigurati njihovu neograničenu prevlast na Jadranskom moru, koje se je počelo nazivati »mletačkim zatonom« (culphus Veneticus). Što su god Mleci poslije oteli hrvatskome kraljevstvu, sve su pridavali svojoj pokrajini Dalmaciji. Međutim su i oni izgubili Krajinu na jugu Cetine prema Neretvi, koju su im Turci god. 1499. ugrabili, i tako odijelili mletačku državinu u Dalmaciji od kotara općine Dubrovačke.

Dok su Mlečani otkidali mjesta i kotare u primorju, nastojali su u prvoj polovici XV. stoljeća bosanski kralji i vojvode, da obladaju budi čitavom zagorskom Hrvatskom, budi znatnijim mjestima u njoj. Gradovi Knin i Ostrovica, zatim Sinj i Klis, napokon Omiš, Poljica i Krajina bijahu vazda izloženi njihovim napastima. Stoga su bani Talovci (1438—1453) i onda ban Pavao Spiranić (1459—1463) imali pune ruke posla, da obrane svoju banovinu na medama bosanskoga kraljevstva.

Padom rečenoga kraljevstva (1463) činilo se je, da će se hrvatsko kraljevstvo na istoku proširiti. To se doduše nije zgodilo¹; ali je kralj Matijaš Korvin od onih oblasti bosanskih, koje je u zimi 1463 na 1464 oteo Turcima, stvorio dvije nove banovine, naime Jajačku (Bosansku) i Srebreničku, kojima je poslije pridodao još i Šabačku (1476), tako da je veći dio hrvatskoga kraljevstva bio na istoku i jugu opasan zasebnim banovinama. Jajačka ili bosanska banovina obuhvatala je poglavito područje rijeke Vrbasa, Srebrenička nekadanju bosansku oblast Usoru, a Šabačka bivšu banovinu Mačvu. Do Šabačke prostirala se je banovina Beogradska, a ovoj na istoku banovina Severinska. Tima banovinama, koje su bile na vojničku uredene, mislio je kralj Matijaš odoljeti najezdi turskoj, te obraniti južne međe svoje državine.

¹ Neko vrijeme poslije slavodobitne vojne kralja Matijaša u Bosni god. 1463. smatrala se je stara Neretva, u koliko nije bila u mletačkoj vlasti, sastavnim dijelom Hrvatske. Još god. 1468 piše kralj Matijaš, da je grad Počitelj

na Neretvi u kraljevini Hrvatskoj i „castris nostri Pochitel vocati in regno nostro Croatiae predicto“. Thallózy i Gelchich, *Diplomatarium Ragusanum*, str. 628. No već 1471. pao je Počitelj u turske ruke.

Medutim Jajačka banovina nije bila od velike koristi za obranu hrvatskoga kraljevstva, premda je više puta jedan ban upravljao i hrvatskim zemljama i rečenom banovinom. Turci su naime još od pada bosanskoga kraljevstva zadržali područje rijeke Sane s tvrdim gradovima Ključem i Kamengradom, pak su odanle, kao i sa Hlivanjskoga i Duvanjskoga polja mogli svaki čas u većim ili manjim četama provaljivati u hrvatsko kraljevstvo, ostavljajući na strani utvrđene gradove Jajačke banovine. Samo tako mogu se razumjeti nebrojene turske navale na hrvatske zemlje počev od 1463. do sedmogodišnjega primirja, utanačena 20. kolovoza 1503.¹ Za to čitavo vrijeme ipak nijesu Turci osvojili nijednoga hrvatskoga grada ni oblasti, već su njihove provale bile ograničene naprosto na haranje otvorenoga polja i hvatanje roblja.

Padom Srebreničke banovine (1512) stala je prijetiti gotova propast hrvatskomu kraljevstvu. Već u siječnju 1513. udaraju Turci na Sinj u župi Cetini; taj se je grad doduše tada spasao, ali zato osvojiše oni bliže manje gradove, kao Čačvinu u Posušju, Nutjak na Cetini, i Vir kod Imotskoga. Slijedeće godine 1514. uzeše Turci gradove Karin i Korlat između mletačkoga Zadra i hrvatske Ostrovice. Ali još veća nevolja stigla je hrvatsko kraljevstvo nakon pada gradova Šapca i Beograda (1521). Dne 28. svibnja 1522. osvojili su Turci slavni grad Knin, nekadanju stolicu hrvatskih kraljeva i poslije banova; malo dana zatim udoše i u Skradin, te se tako primakoše moru. Na koncu godine 1523. predobiše izdajom znamenitu Ostrovicu, nekadanju djedovinu knezova Bribirskih od plemena Šubića. Čini se, da su god. 1524. osvojili napokon i tvrdi grad Sinj, valjda u isto vrijeme, kad su obladali i Severinskom banovinom na istoku Ugarske.

U oči boja na Muhačkom polju (1526) bila je već čitava Hrvatska na jugu Velebita u mletačkim i turskim rukama; u vlasti hrvatskoga kralja ostala su samo još dva grada: gotovo nedobitni Klis blizu mletačkoga Spljeta, i onda Obrovac na južnom podnožju Velebita uz rijeku Zrmanju. Na sjeveru Velebita držali su Turci grad Unac na istoimenoj rijeci, a jamačno i Rmanj na sutoku Une i Unca, odakle su se zalijetali u Krbavu, Liku i Gacku. Gradovi uz Unu (od Ripča do Dubice) ostali su doduše u vlasti hrvatskoga kralja i bana, no

¹ Po tom primirju ostale su u turskoj vlasti ove oblasti i gradovi: „terra Ducis (Hercegovina) cum eiusdem potestate, et penes terram Ducis; cum castris Prolosacz, Ymoczky, Bog, Jerogwcz, Lywbesna, Mozthar, Pochycel, Blagay, Nowy, Ryzna, Klywch, Zamobor, Mileresowa, ac cum oppidis et civitatibus eorum; — et ultra hoc terra Bozne et quod ad eam pertinet in eiusdem Bozne confinibus, cum castris Kamengrad, Klywch, Hlewna, Belgrad, Wenchaz, Komothyn, Wrathnyk, Jerbelycza, Thrawnnyk, Dobowy, Maglay et aliud Belgrad, Zwled (Zuzed, Zvied), Thorychan, Fewarlak, Prozor, Bobowacz, Dwbrownnyk, una cum civi-

tatibus et oppidis, et item cum castro Zwonnyk et eorumdem pertinentiis; et item penes Danubium pro terra Rascie et castro Zmederew cum castro Haval, Kwylych, Hram, Golubacz et cum ipsorum oppidis et civitatibus; et pro terra Branychewa...»

Ugarsko-hrvatski kralj držao je tada »partes Transylvanie et regnum Bozne cum castro Jaycza et aliis castris partibusque et pertinentiis ad ipsum spectantibus... nadalje »castrum gloriosum Belgrad sive Nandoralba«, zatim »castrum Zeweryn et Zrebernyk, castrum Sabacz cum pertinentiis ac metis eorumdem«. Magyar történelmi tár XXIV. 1877. str. 83—85.

zato je Blagaj na Sani, djedovina knezova Blagaja, još oko god. 1512. pao u turske ruke. Tim je načinom Bosanska ili Jajačka banovina bila gotovo posve odijeljena od hrvatskoga kraljevstva; samo na sjeveru hvatala se je na Savi kraljevine Slavonije, iz koje se je kod Gradiške (»brod kod Gradišća«, »in vado Gradische«, »in Gradischi brod«, »na brodu savskom na Gradišćih«) prelazilo na jug u dolinu Vrbasa. Istočni dio Slavonije, naročito velik dio Srijemske županije (s gradovima Mitrovica, Kupinik, Barić, Brkasovo, Karlovci, Slankamen i Zemun) bio je još od god. 1521 u turskoj vlasti; u oči boja kod Muhača osvojili su Turci tvrđi Petrovaradin (28. srpnja 1526), zatim Ilok, slabo utvrđeni Osijek (14. kolovoza), a uz ove i druge gradove i kaštele u Vukovskoj županiji (kao stolicu bosanskoga biskupa Đakovo). Tako je i u istočnoj Slavoniji doprla turska vlast do Valpova, Gorjana i gradova u Požeškoj županiji.

Dok je hrvatsko kraljevstvo u XV. stoljeću i u prvoj četvrti XVI. sve više gubilo i opadalo, općina je grada Dubrovnika, priznavajući vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva i poslije turskih sultana, razmakla svoju državu duž primorja na sjever gotovo do Neretve, a na jug do Boke Kotorske. Kako je Ston i Stonski Rat (Pelješac) držala još od god. 1333., dobila je 1399 od bosanskoga kralja Stjepana Ostoje primorje od Zatona do Stona (Terre nove), a god. 1419 i 1427 od vojvoda Sandalja Hranića i Radoslava Pavlovića župu Konavle sa starim gradom Cavtatom. Napokon je 1451 primila Vrsinje (Mrcine) iznad Konavala, i tim je zaokružila svoj kotar onako, kako ga je održala do svoje propasti (1808).

Hrvatski narod, gledeći kako mu Mleci i Turci neprestano grabe djedovinu njegovu, bolno je osjećao veliku nevolju svoju. Već 1494 — iza boja na Krbavskom polju — zovu se hrvatska gospoda na saboru u Bihaću »prelati et magnates potioresque nobiles et proceres universi, totum infelix regnum Croatiae representantes«¹. To »nesrećno kraljevstvo« stalo se je smatrati tek »ostacima« nekadanje države, pak tako je i taj naziv ušao u diplomatske spise. Dne 15. prosinca 1525. pisao je kralj Ljudevit II. banu Franji Baćanu: »Knezovi i ostaci plemića kraljevine naše Hrvatske (comites et reliquiae nobilium Regni nostri Croatiae) poslali su ovih dana k nama svoje oratore, od kojih smo doznali, da se kane s Turcima nagoditi, ako mi njima ne pomognemo u skrajnjoj nevolji njihovoj (extremis et afflictis eorum rebus).«²

Ali knezovi i plemići nijesu samo jadikovali, nego su također odlučno branili »ostatke ili relikvija« svoga kraljevstva. Naročito su se u tom pogledu isticali oni, kojih su posjedovanja medašila s turskim zemljama. Tako je za te njihove gradove i posjede uz tursku među postalo ime krajina ili granica (latinski *confinia*, njemački »die Grenitzen« = Grenzen). Za obranu krajine ili granice brinuli su se ne samo neposredni gospodari onih predjela, nego i hrvatski bani, pače i ugarsko-hrvatski kraljevi, kao i ugarski sabori. Napokon od god. 1522 stao se je za obranu hrvatske krajine zanimati i habsburžki nadvojvoda Ferdinand I., jer je tim načinom mislio osigurati svoje nasljedne zemlje

¹ Thallóczy i Barabas, Codex com. de Blagay, ² Kukuljević, Jura regni D. C. S. I. str. 276. str. CXCVI.

(Kranjsku, Korušku i Štajersku) od turskih provala. Već u lipnju 1522. imenovao je on grofa Nikolu Salma vrhovnim kapetanom (*generalis capitaneus*) svojih četa, te je taj kapetan imao pomagati hrvatskoga bana kod obrane gradova i kotara na krajini hrvatskoj, naročito uz rijeku Unu¹.

Sve to veći gubici hrvatskoga kraljevstva na jugu Velebita dali su povoda, da se je hrvatsko ime stalo širiti na sjeveru Gvozda prema Kupi, Savi i donjoj Uni. Dok su se u XIV. stoljeću pribrajale Hrvatskoj na sjeveroistoku Gvozda tek Modruše, Plasi i Drežnik (sa Slunjem), u drugoj su polovici XV. stoljeća i na početku XVI. stali nazivati Hrvatskom i onaj dio Zagrebačke županije, koji se prostire na jugu Kupe i Save, a koji su nekad obuhvatali župe Gorička i Gorska. Ovamo se je ispred turske najezde sklanjalo toliko hrvatskoga plemstva i puka iz južnih krajeva, da se je čitav kraj od Gvozda do Kupe i Save (između Siska i Dubice) na sjeveru, a Une na istoku sve više smatrao hrvatskom zemljom u užem smislu. Gradovi Bihać, Krupa, Kostajnica, Zrinj, Toplica ili Topusko, Steničnjak i Dubovac, koji su prije bili u Slavoniji, jesu na koncu XV. stoljeća već u Hrvatskoj². Prema jednomu spomeniku od god. 1469. dijelila se kraljevina Hrvatska u ono doba na gornju i donju (*Croatiam inferiorem sue maiestatis et Croatiam superiorem serenissimi imperatoris*)³. Gornja Hrvatska zapremala je župe i oblasti od Radobilja na Cetini do Otočca i Vrhovina pod Gvozdom; donja Hrvatska dopirala je od Brinja, Modruša i Drežnika do Kupe i Une.⁴

Kraljevina Slavonija ostala je po tome ograničena na zemlju između Drave i Save (dotično Kupe), te je obuhvatala poglavito četiri županije: Zagre-

¹ U zborniku »*Corpus iuris Hungarici*« spominju se već od god. 1490. neprestano »*loca et castra finitima*«, »*castra et fortalitia in confinibus regni*« (*Corp. iuris Hung. mil.* izdanje I. str. 476. 582, 618) God. 1518 stvorio je ugarski sabor ovaj zaključak: »*Bani castrorum finitimorum semper in eisdem castris finitimis maneant.*« (*Corp. iur. Hung. I. art. 21. str. 762*) Dne 5. studenoga 1517 piše kralj Ljudevit II. Bodroškoj županiji, kako su »*confiniorum pericula augmentata*«, i kako im treba pomoći, »*nam sine vestro subsidio confinia ipsa. que sunt clipei vestri, non possunt nec deffendi nec conservari*« (Rađ jugosl. akad. III. p. 61–62). Hrvatski ban Ivan Karlović zahvaljuje se 15. ožujka 1522 iz svoga grada Udvine austrijskomu nadvojvodi Ferdinandu, što je dao 300 dukata »*pro tenendis exploratoribus*«, nadalje što se je pokazao zabrinut »*erga nos et confinia nostra*«. Napokon javlja ban, kako bosanski paša »*ad nos et confinia nostra intendit venire*«, da osvoji Krupu ili Bihać (*Thallóczy* i *Hodinka*, *Codex diplom. partium regno Hungariae adnexarum*,

I. str. 47.) Namah zatim, 28. ožujka 1522. javlja Ferdinand, da je sve udesio za »*versicherung der slosser und ortflegken an den grenitzen*« (*Ibid.* str. 50). God. 1524 utanačio je Ferdinand ugovor s hrvatskim plemićem Ivanom Kobasićem od Brikovice (kod Une), da drži »*custodias seu zthrasas in hiis confinibus*« (*Ib.* str. 294–295). Te su straže na krajini imale krijesovima (*kreidschuss*) dojavljivati dolazak turskih četa. Počeci potonje vojničke krajine sežu dakle u doba prije boja kod Muhača.

² Kad se je na saboru god. 1537 predlagalo koji bi se gradovi na krajini morali obskrbiti vojskom i zairom, izbrajaju se »*nomina arcium in Croacia existentium*«: »*Byhegh, Repach, Kruppa, Wywar, Othrok, Bwssowyth, Cethyn, Zlwn, Isachych, Thersacz, Dresnyk, Kobazyth (Brekovica), Gradecz, Hraszthowycza, Koztanycza, Dwbycze*«. *Fraknói V.*, *Monum. comitialia regni Hungariae*, II. str. 233–234.

³ Ljubić S., *Listine*, X. str. 458.

⁴ Vidi člančić »*Croatia superior et inferior*« u *Viestniku hrv. arh. društva*, I. str. 137–138.

bačku, Varaždinsku, Križevačku i Virovitičku. U XV. stoljeću protegla se je osobito Križevačka županija, koja je zapremala velik dio Podravine, gotovo do Valpova i Osijeka.¹ Požeška, Vukovska i Srijemska županija smatrale se i tada kao česti Slavonije; ali nijesu bile izravno pod upravom hrvatskih i slavonskih banova, nego su Požegom često upravljali vojvode Usore, a Vukovskom i Srijemskom najprije bani Mačve, a poslije Šabački i Beogradski bani i kapetani.² Sve to događalo se je poradi lakše obrane od Turaka.

II. Način vladanja.

Bani i banovci. Sabori. Poslije god. 1409. nema spomena, da bi se koji kralj krunio na tlu hrvatskoga kraljevstva. Međutim, kako se kraljevske porodice mijenjaju, događa se više puta, da Hrvati pristaju uz jednoga protukralja, a Ugri uz drugoga. Tako je Habsburgovac Fridrik III. kac takmac Matijaša Korvina god. 1458—1462 imao najviše privrženika baš u hrvatskom kraljevstvu. Jednako se je desilo, kad se je god. 1490—1491 Habsburgovac Maksimilijan borio s kraljem Vladislavom II. Jagelovićem za ugarsko-hrvatsko prijestolje. U opće se opaža, da u vrijeme 1409—1526 Hrvati mnogo naginju habsburškim vladarima u Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj; biva to i poradi susjedstva i poradi pogibli od Turaka.

Kraljevi Sigismund (1409—1437), Albrecht Austrijski (1437—1439), Vladislav I. Varnenčik (1440—1444), Ladislav Postumus (1444—1457), Vladislav II. Jagelović (1490—1516) i Ljudevit II. (1516—1526) držali su osim ugarskoga i hrvatskoga kraljevstva također druge kraljevine i zemlje, kao Češku, Poljsku i Njemačku (naročito zemlje austrijske). Tako se je zgađalo, da su mnogo boravili izvan Ugarske, dok su u hrvatsko kraljevstvo malo ili nikako dolazili. Jedini Matijaš Korvin (1458—1490) boravio je poradi ratova s Turcima više puta u zemljama hrvatskoga kraljevstva.

Kralj Sigismund boravio je u dva maha (1412—1419 i 1430—1434) po više godina u tudini; za njegova izbivanja zastupao ga je ostrogonski nadbiskup kao »kraljevine Ugarske, Dalmacije i Hrvatske upravitelj i vrhovni zamjenik«³. Ako

¹ Vidi djelo: Csánki Dezső dr., *Körös-megye a XVik században*. Budapest 1893. Po karti, priloženoj djelu, pripadali su u XV. stoljeću Osijek, Valpovo, Podgorač, Našice i Feričanci Baranjskoj županiji, dok su Orahovica, Drenovac, Viljevo, Mikloš i Miholjac bili u Križevačkoj županiji.

² Noviji mađarski povjesničari htjeli bi po pomadžarenim mjesnim i porodičnim imenima dokazati, da je tada u Slavoniji bilo pretežito mađarsko žiteljstvo. Međutim to nikako ne stoji. Pomadžarena imena nalazimo samo u službenim spisima. Pomadžareni Ujlak zove se u dubrovačkim spomenicima pravim imenom Ilok (pače i »voivoda Illozchi«) — pomadžareni Maroth narodnim

imenom Morović, i t. d. Dubrovčanin Ludovik Crijević Tubero piše pred god. 1522. ovako: „A littore Dalmatio, quod mari Adriatico abluitur, ad Drauum amnem, gentes Illyricae sunt, quas Hungari partim Crouatos, partim Sclauenos ac Rascianos dicunt. A Drauo Hungaricus incipit sermo.“ *Commentariorum lib. I. cap. VI.* (Schwandtner, *Script. rer. Hung.* II. str. 119).

³ Već 1413 pišu Dubrovčani ostrogonskome nadbiskupu kao kraljevu zamjeniku (in regno Hungariae vices gerenti). Dne 6. siečnja 1414 pridao je kralj Sigismund ostrogonskomu nadbiskupu druga, naime svoga pašanca i palatina Nikolu Gorjanskoga, da zajednički (coniunctim) upravljaju. U dotičnoj ispravi zove

je bio potrebit upravitelj za izbivanja kraljeva, kako je tek bio nuždan, kad je kralj bio još nedorasao. Tako je za Ladislava Postuma postao upraviteljem ili gubernatorom ugarskoga kraljevstva glasoviti junak Ivan Hunjad ili Sibirjanin Janko (1446—1452). Za hrvatsko kraljevstvo namjestio je Ivan Hunjad zasebnoga podupravitelja ili vicegubernatora.¹ I za malodobnosti kralja Ljudevita II. zahtijevalo je ugarsko niže plemstvo, da se imenuje gubernator, a taj da bi bio Ivan Zapolja, ali dvorska stranka umjela je vazda to zapriječiti.

Vladari u XV. i prvoj četvrtini XVI. stoljeća nijesu više u hrvatsko kraljevstvo šiljali zasebne hercege (duces), kako su to nekad činili Arpadovići i Anžuvinci. Poglavitni razlog tome bit će ta okolnost, što gotovo svi vladari onoga doba nijesu imali kome da povjere rečenu čast. Jedini herceg u toj perijodi bio je Ivaniš Korvin, nezakoniti sin kralja Matijaša; no ni taj nije bio hercegom hrvatskim za očeva života, nego tek poslije smrti njegove, kad su ga staleži htjeli odštetiti za to, što ga nijesu smijerali birati za kralja.² Međutim Ivan Korvin ostao je hrvatskim hercegom posve kratko vrijeme (1490—1493); k tome nije njegova vlast vrijedila toliko, kao nekad, kad su hercezi bili ili braća ili sinovi vladajućih kraljeva.

Kako kraljevi ovoga doba (osim Matijaša Korvina) nijesu zalazili u hrvatsko kraljevstvo, a nijesu šiljali u nj niti hercega od svojega roda: to se je sada više nego ikad prije podigla vlast i čast banska.

Bani hrvatski XV. stoljeća i u prvoj četvrti XVI. ne samo da su vršili prava i dužnosti banova za prošlih stoljeća, nego su također u mnogim stvarima preuzeli povlasti i poslove nekadanjih hercega, pače i samih kraljeva. Sve to većoj vlasti banskoj doprinijelo je još i to, što su zaredali na banskoj stolici mnogi znameniti ljudi, koji su budi po svom srodstvu s kraljevskom kućom (celjski knezovi Herman, Fridrik i Ulrik) budi svojim ličnim vrlinama (Matko Talovac, Petar Berislavić, Ivan Karlović) povjerenu im čast podigli do velikoga ugleda. Najznamenitiji ban ovoga doba bio je baš vesprimski biskup Petar Berislavić (1513—1520), kojega je papa Leo X. u svojim poslanicama nazivao po-

kralj oba »praedictorum Dalmatiae Croatiae et Hungariae regnorum nostrorum gubernatores et vicarios nostros generales«. U povelji jednoj od god. 1415 čitamo: »Johannes archiepiscopus Strigoniensis regni Hungarie, Dalmacie et Croacie gubernator et vicarius generalis«. Fejer G., Codex diplom. reg. Hung. X. 5. str. 634, 748.

¹ U jednom pismu od 30. rujna 1448., upravljenom na gubernatora Ivana Hunjada, čitamo: »egregio Johanni literato de Themeskwz vicegubernatore vestro per vos (Johannem de Hunyad) in regno Sclavonie constituto«.

² U ugovoru, što ga je Ivaniš Korvin 17. lipnja 1490 utanačio sa 8 biskupa i 25 baruna, i koji

je ugovor kralj Vladislav II. poslije (31. srpnja) potvrdio, određeno bi, da Ivaniša imade zapasti »etiam Ducatus regni Sclavoniae... praeterea etiam Banatus regnorum Dalmatiae et Croatiae...«, a onda se dodaje: »ita videlicet quod Ducatum praedictum, et ipsum etiam regnum Sclavoniae infra vitam iure perpetuo, tanquam dominus haereditarius; Banatum vero praefatorum regnorum Dalmatiae et Croatiae, similiter infra vitam, id tamen tanquam Banus, et officialis pro officiolatu teneat, et possideat«. Pray G., Epistolae procerum, I. str. 381—382. Herceg dakle bio je po tadanjem shvaćanju »dominus haereditarius«, a ban samo »officialis«.

kraljem (*prorex* ili *vicere*).¹ Čini se, da se je u opće tada počelo hrvatske bane smatrati potkraljima, jer i mletački poslanik Vincenzo Guidoto piše u kolovozu 1525 ovako: »Druga čast među svjetovnjacima (u državi kralja Ljudevita II.) jest ban ili kapetan Hrvatske, koji je kao potkralj toga kraljevstva, te ga je dužan braniti (la secunda dignita neli laici e il banno ouer capitano di croatia, el quale e quasi vicere de quello regno, quale e obligato ad defender . . .).

Budući da je banima u to doba bila poglavita zadaća, da brane kraljevstvo, primali su uz ostale prihode još i zasebnu plaću za uzdržavanje svoje banske čete. Ban Ladislav od Egervara dobivao je godimice po 10.000 zlatnih forinti; god. 1491. zalaže kralj Vladislav II. rečenomu banu neke gradove (Bihać, Krupu) za 20.000 zlatnih forinti, budući da je ban tvrdio, da posljednje dvije godine nije nikakve plaće primio.² Jednako se u proračunu za god. 1504. određuje banu kraljevina Slavonije i Hrvatske za plaću kroz godinu 10.000 forinti u gotovom novcu i za 1000 forinti soli.³ Bane je kao i prije namještao i skidao sam kralj; ali je pri tom morao paziti, da ta čast zapane ili domaće ljude ili bar takove, koji imadu posjedovanja u opsegu hrvatskoga kraljevstva. Mimo to trebalo je gledati, da novi ban bude počudan hrvatskomu plemstvu, jer se je inače njemu opiralo. Tako su se hrvatski i slavonski staleži god. 1505 svom snagom oprli banu Franji Balaši od Gjarmata, jer nije imao posjeda u zemlji, i jer je bio na zlu glasu kao okrutnik i smutljivac; napokon je morao kralj Vladislav II. popustiti, te je na početku god. 1506 mjesto Balaše imenovao za bana Marka Mišljenovića (Horvata) iz Kamičca. No još žešći bio je otpor protiv bana Ivana Taha (1524—1525), dok nijesu kralja Ljudevita II. prinudili, da ga napusti.

Od 1409 do 1463 upravljala su hrvatskim kraljevstvom odijeljeno po dva bana: jedan kao ban čitave Slavonije (*banus totius Sclavoniae*), a drugi kao ban Dalmacije i Hrvatske (*banus Dalmatiae et Croatiae*). Jedini Matko Talovac bio je neko vrijeme (1436—1444) ban Dalmacije, Hrvatske i čitave Slavonije, dok su braća njegova (Perko i Franko) u isto vrijeme vršili bansku čast u samoj Dalmaciji i Hrvatskoj.⁴

¹ U jednom pismu pape Leona X. od 5. svibnja 1516 na francuskoga kralja Franju I čitamo: »quum . . . per litteras episcopi Vesprimiensis, praefecti Croatiae Pannoniaeque pro regis, optimi et fortissimi viri, certiores facti simus . . .«. U drugom papinom pismu godine 1516 poljskomu kralju Sigismundu nalazi se ovo mjesto: »dilectus filius Thomas Nigro, notarius noster ac venerabilis fratris nostri Petri, episcopi Vesprimiensis, Dalmatiae et Croatiae bani seu viceregis . . .«. Katona Steph., *Historia critica regni Hungariae*, XIX. str. 17 i 19. Međutim već ban Matko Talovac kaže u jednoj povelji god. 1439: „nobis tanquam personam serenissimi prin-

cipis . . . Alberti . . . Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Regis domini nostri naturalis representantem . . .«. Kukuljević, *Jura regni C. D. S.*, I. str. 200.

² »Sallarium suum per hos duos annos sibi minime fuisse persolutum.« *Transsumptum documentorum mixtorum u zemaljskom arhivu u Zagrebu.*

³ Kovachich M. G., *Supplementum ad vestigia Comitiorum*, II. str. 305 i 311.

⁴ Od 1409 do 1463 bili su bani u hrvatskom kraljevstvu: bani čitave Slavonije: ispražnjeno (1408—1411), Pavao Čupor od Moslavine (1412—1415), David Lacković de Szanto (1416—1418), Dionizije de Marchaly

Kad je u zimi 1463—1464 kralj Matijaš Korvin Turcima oteo jedan dio zapadne Bosne s gradom Jajcem i drugim gradovima u dolini Vrbasa, povjerio je on tu novu banovinu Bosansku ili Jajačku vrsnomu Emeriku Zapolji, kojega je podjedno imenovao banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, a uz to mu podijelio Topusku opatiju. God. 1464—1465 zove se Emerik Zapolja u službenim ispravama »regni Boznensis gubernator, Dalmatiae, Croatiae nec non Sclavoniae banus«. Uz toga vrhovnoga bana spominju se zagorski grof Ivan Vitovec kao ban Slavonije, a Nikola Iločki kao ban Slavonije i Mačve. Emerik Zapolju zamijenio je Ivan Tuz od Laka (Johannes Twz de Lak), kojega u ispravama 1466—1467 pišu »regnum Bozne, Dalmacie, Croatiae, ac tocius Sclavonie banus et capitaneus generalis«. Slijedećih godina 1468—1469 spominje se Ivan Tuz tek kao ban čitave Slavonije (god. 1469—1470 drug mu je u baniji pečuvski biskup Ivan Česmički); dok u Dalmaciji i Hrvatskoj nema bana (vacat), nego njima upravljaju banovci Ladislav Markus i Pavao Tar. Od 12. kolovoza 1470 do 28. siječnja 1471 nalazimo kao jedinoga bana Blaža Podmanickoga ili Magjara, koji se u službenim ispravama zove »regnum Bozne, Dalmatie, Croatiae et Sclavonie banus« (ili »regnum Dalmacie, Croatiae nec non Bosne ac Sclavonie banus). Međutim u drugoj polovici 1471. odijelio je kralj Matijaš Bosnu od hrvatskoga kraljevstva i povjerio ju knezu Nikoli Iločkomu kao kralju; dok su Slavonija i uz nju Dalmacija s Hrvatskom ostale Blažu Magjaru (Podmanickomu) i njegovu drugu Damjanu Horvatu od Litve (Damianus Horwath de Lythwa). Nakon njevjere Blaža Magjara ostao je god. 1472. Damjan Horvat jedini ban kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije sve do 20. studenoga 1473. Toga dana povjerio je kralj baniju u Slavoniji zvolenskomu županu Ivanu Ernuštu, koji je tu čast obnašao do smrti svoje 1476; u isto vrijeme vršio je bansku vlast u Dalmaciji i Hrvatskoj gore rečeni Damjan Horvat (Chervat).

Od kolovoza 1476. nastaje zamašna promjena, jer su otsad i Slavonija i Dalmacija s Hrvatskom sjedinjene pod upravom jednoga bana,

(1419—1421), ispražnjeno (1422), celjski i zagorski knez Herman II. (1423—1435), Matko Talovac (1435—1444), celjski i zagorski knezovi Fridrik i Ulrik zajedno (1445—1454), celjski i zagorski knez Ulrik sam (1454 do 1456), Ivan de Marchaly (21./III. 1457), zagorski grof Jan ili Ivan Vitovec od Grebengrada i Nikola Iločki (de Wylak, 1457—1463); bani Dalmacije i Hrvatske: ispražnjeno (1409), knezovi krbavski Ivan i Pavao Kurjakovići (1410—1411). Petar ili Petermanus od Medvedgrada (de Alben, 1412—1413), Ivan od Medvedgrada (de Alben, 1414—1419), vranski prior Albert de Ungh (1419—1426), knez Nikola ili Mikula Frankopan (1426—1432), knezovi Ivan (Anž) i Stjepan Frankopani (1434—1436), knez Stjepan Frankopan sam

(1437), Perko Talovac (de Thallowch, 1438 do 1453) i uza nj brat Franko Talovac (1444 do 1448), Ladislav Hunjad (30./III. 1453), ispražnjeno god. 1454—1457, Pavao Špirančić (Paulus Horvath de Speranchich 1459—1463), knez Stjepan Frankopan drugi put (12./IX. 1463). Napokon spominje se kroz neko vrijeme (1416—1434) knez cetinski, kliški, ramski i omiški Ivaniš Ivanović Nelipić kao ban Dalmacije i Hrvatske; ali se ne može ustanoviti, da li je to bio puki naslov, ili je zaista vršio kakovu vlast. Značajno je, da se nikad njegovo ime ne nalazi među dostojanstvenicima u poveljama ugarsko-hrvatskih vladara. Možda mu je bansku čast podijelio njegov šurjak, bosanski kralj Stjepan Ostoja?

koji se zove »regnum Dalmacie, Croacie et totius Sclavonie banus«. Čitavo hrvatsko kraljevstvo stoji otsad pod skupnom upravom. Taj zajednički ban dobiva koji put iznimice druga, ali tada ne dijele među se kraljevstva, nego sporazumno upravljaju čitavom državinom svojom.

U vrijeme od 1476 do boja kod Muhača (1526) stoluju u hrvatskom kraljevstvu kao bani Dalmacije, Hrvatske i čitave Slavonije: Andrija Banić (Banfy, 30./VIII. 1476), Ladislav od Egervara (Vladislav iz Egervara, rusagov kraljevstva ugarskoga Dalmacije i Hrvat i Slovinskoga dostojni ban, 1477—1481), Blaž Podmanicki ili Magjar po drugi put (1482), Matijaš Gereb (de Wyngarth, 1483—1489), Ladislav od Egervara po drugi put (1489—1493), Emerik Derenčin i drug mu Ivan Bot od Bajne (1493), Ladislav Kanižaj (1493—1495), opavski i liptovski herceg Ivaniš Korvin (1495—1498), Juraj Kanižaj (1498—1499) opavski i liptovski herceg Ivaniš Korvin po drugi put (1499—1504), Andrija Bot od Bajne (1505 do 1507) i drugovi mu Franjo Balaša od Gjarmata (1505) i Marko (Horvat) Mišljenović od Kamičca (1506—1507), Juraj Kanižaj i Ivan Ernušt od Čakovca (1508—1509), Andrija Bot od Bajne po drugi put (1510 do 1511), palatin i senjski kapitan Emerik Perenj (1512—1513), vesprimski biskup Petar Berislavić (1513—1520), krbavski knez Ivan Torkvat Karlović (1521—1524) i drug njegov Ivan Tah (1524—1525), napokon Franjo Baćan (de Batthyan, 1525—1526).

Ako su staleži hrvatskoga kraljevstva budno bdili, da im se ne nametnu nepoćudni bani, još su više pazili, da banovci (podbani, vicebani) budu vazda domaći ljudi. Banovce (za Slavoniju obično dva, za Dalmaciju i Hrvatsku redovito jedan) imenovali su sami bani.¹ Kad je ban Ivaniš Korvin god. 1495. ime-

¹ Poznati banovci jesu: u Slavoniji: Paulus de Fizezd (1417), Petrus Ade de Zenthlelek et Hermannus de Greben (1439), Georgius de Bykzad et Thomas de Zyrak (1450), Ian Bythowecz de Greben (1453), Ladislaus de Greben (1467), Johannes de Mendszenth et Ladislaus Hermanni de Greben (1469), Nicolaus de Posega (1475), Petrus Bochkay de Razinakerezthur et Andreas Capitan de Desnicze (1480), Petrus Bochkay et Ladislaus Rohfy de Deethe (1483), Petrus Bochkay de Razina et Michael Kerhen de Bellossowez (1485—1488), Bernardus de Thurocz et Ludovicus de Peker (1494), Johannes Gywlay et Bernardus de Thwroc (1495), Johannes de Gywla et Stephanus Bradach (1496), Balthasar de Alap et Marchynko (1497), Petrus Bochkay de Razynakerezthur et Balthasar de Alap (1500—1501), Bernardus de Thwroc de Ludbregh et Balthasar de Alap (1503), Paulus Chaulowycz de Gywrkowecz (1510),

Balthasar de Bathyan (1512), Balthasar de Bathyan et Balthasar de Alap (1513—1517), Nicolaus Dersfy de Zerdahel et Emericus Bradach de Lodomercz (1518—1519), Paulus Kerecheny de Kanyafelwde (1521—1524); — u Dalmaciji i Hrvatskoj: Jakov, sin Pavlov iz Bribira od plemena Šubić (oko 1428), Domša 'z Vladihović (Domsa de Vladichovich, 1430—1432), Ivan Vlatkov Milinić (1435), Tomaš Tvrtković iz Bilaja (1446—1451), Tomaš Bojničić iz Plavna (1451 do 1453), Mihovil Živković od Prozora (Sifkovich de Prozor, 1459), Paulus Bosychcovich (1466), Ladislaus Marcus de Theryen (1467), Ladislaus Marcus et Tar Paulus (1469), Tar Paulus (1470—1472), Gašpar Perušić (1484, 1493), knez Mihovil Blagajski (comes Michael de Blagay, 1498), Conte Paolo Starbaz et voyuoda Coxule (1500—1501), Martinus Simonis et Ladislaus Vrdugi (1503), krbavski knez Ivan Torkvat Karlović (1512—1513).

novao slavonskim banovcem svoga pouzdanika Ivana Gjulaja (de Gywla, Gyulay), koji nije bio rođen u zemlji niti je u njoj imao posjedovanja, slavonski su se staleži tomu usprotivili, iznoseći, »kako se je u Slavoniji vazda i od starine po banima vršio običaj, da čast banovca nijesu mogli dati ni podijeliti drugim osobama, nego možnijim plemićima, naime svojim službenicima, koji u istoj kraljevini Slavoniji imadu posjeda i imanja«. ¹ Ban Ivaniš nastojao je staleže umiriti, obrekavši im pismom od 26. travnja 1495., da će i on u buduće jednako postupati. Ali staleži kao da nijesu banu Ivanišu Korvinu vjerovali, pak su se obratili na kralja Vladislava II., koji je 5. prosinca 1496. u pismu na bana staro pravo potvrdio, te zapovjedio, da ga on i njegovi nasljednici savjesno vrše. ² Načelo, da svagdje služe samo domaći urođenici, provodilo se je do kraja, tako te je napokon kralj Vladislav II. na zahtjev slavonskih staleža pismom od 15. lipnja 1503 naložio banu Ivanišu Korvinu, da prema starom i hvale vrijednom običaju kraljevine u pojedinim županijama namješta za podžupane (*vicecomites*) i plemićke suce (*iudices nobilium*) samo takove plemenite muževe, koji pripadaju onoj županiji, gdje treba rečenih časnika. ³

Bani su i u XV. stoljeću i u prvoj četvrti XVI. vrhovni upravitelji kraljevstva, vrhovni suci i vrhovni vojvode hrvatske vojske. Kao vrhovni upravitelji rade bani sporazumno sa saborima.

Sabori se u ovo vrijeme zovu u latinskom jeziku *congregatio generalis*, zatim *diaeta* ili *diaeta generalis*, pače i *conventus generalis*; u njemačkom *Landtag* ili *Versammlung*, a u hrvatskom stanak ili spravišće. Redovito se sastaje sabor Slavonije posebice (većinom u Križevcima, rjeđe u Zagrebu, Čazmi, Donjim Zdencima), a sabor Dalmacije i Hrvatske opet zasebice (u Otočcu, Bihaću, Topuskom i Ripču); samo u osobito osudnim časovima vijećaju staleži svih triju kraljevina zajedno. Saborima predsjedaju obično bani; ali ima sabora, kojima je na čelu sam kralj. Takovi su sabori bili: u Križevcima god. 1466. i u Zagrebu 1481., kojima je predsjedao kralj Matijaš Korvin; zatim sabor u Virovitici 1495. pod kraljem Vladislavom II. Na one sabore, kojima su predsjedali bani, šiljao je kralj po jednoga ili dva poslanika svoja, zvana *oratores*, koji su staležima saopćivali kraljevske predloge ili propozicije, a i želje. God. 1525 spominju se kao kraljevski oratori najprije dvorjanik Stjepan Deshazy, a poslije budimski prepošt Ivan Statileo. Za potonjega izdao je kralj i vjerovno pismo, upravljeno na bana Franja Bačana.

¹ »quod . . . in predicto regno Sclauonie semper et ab antiquo consuetudo per banos pro tempore constitutos observata fuisset: quod bani eorum officium vicebanatus aliis personis dare et conferre non potuissent nisi pocioribus nobilibus, familiaribus scilicet eorum, in eodem regno Sclauonie possessiones et bona habentibus . . .« Kukulj., Jura, I. str. 230.

² »Ideo fidelitati vestre harum serie mandamus firmiter, ut a modo deinceps dictam universitatem nobilium (regni Sclauonie) in eorum

predictis antiquis consuetudinibus et iuribus conservetis, vicebanos tales in medio eorumdem, qui sint modo premissis de pocioribus nobilibus et antiquiori familia in ipso regno nostro Sclauonie eligendo. Et hoc volumus etiam per futuros banos eiusdem regni nostri suo modo observari.« Kukulj., Jura I. str. 232.

³ »non alienigenas, nec forenses, sed nobiles illius comitatus, in quo talis vicecomes eligi debebit.« Kukulj., Jura I. str. 252.

Kralj piše banu ovako: »Velemožni vjerni naš ljubljeni. Šaljemo na taj sabor (diaetam) kraljevine naše Slavonije vjernoga našega i častnoga Ivana Statilea, prepošta budimskoga, tajnika i savjetnika našega, kojemu smo povjerali, da tvojoj vjernosti u naše ime neke stvari priopći. Nalažemo stoga, da svemu, što će rečeni naš orator kazati, bez ikoje sumnje povjeruješ. Dato u Budimu 8. listopada 1525.«¹

Tako sabori kraljevine Slavonije, kao i sabori Dalmacije i Hrvatske bavili su se u ovo doba poglavito time, kako da se kraljevstvo obrani od vanjskih neprijatelja, naročito od Turaka. No pored toga izdavali su odredbe za osiguranje mira i reda u samoj zemlji, dozvoljavali su redovite i vanredne daće, birali protonotare kraljevstva i kapetana vojske, vijećali glede crkvene desetine i t. d. Na saborima napokon rješavao je ban parnice između prućih se stranaka.²

Za XV. stoljeće i za prvu četvrt XVI. sačuvani su nam brojniji podaci za sabore kraljevine Slavonije, nego li za Dalmaciju i Hrvatsku. Da ogleđamo neke slavonske sabore.

God. 1432. dne 1. svibnja sastao se je slavonski sabor (prelati, baruni, velikaši i plemići županije križevačke, zagrebačke, varaždinske i virovitičke) pod banom i grofom Hermanom Celjskim, tastom kralja Sigismunda. Od nazoćnih prelata i velikaša spominju se izrijekom kninski biskup Ivan, vranski prior Albert de Ungh, napokon virovitićki župani Emerik i Ivan de Marchaly. Na tom saboru biše izdane odredbe, kojima bi se stalo na put bezakonju i metežu, koji bijaše mah preoteo za boravka kralja Sigismunda u tudini. Zaključke sabora potvrdio je ban Herman Celjski.³ Znameniti su nadalje zaključci slavonskoga sabora, držana u Križevcima 9—11. ožujka 1439. pod banom Matkom Talovcem. Tomu saboru pribivala su također braća Matkova: hrvatsko-dalmatinski ban Perko i vranski prior Ivan Talovac, nadalje kninski biskup Demetrije Čupor i brojno plemstvo. Najprije biše stvorene uredbe, da se osigura mir i red u kraljevini; a zatim je ban potvrdio staležima staro pravo, da si sami biraju protonotara ili čuvara banskih pečata.⁴ Znamenit je nadalje sabor, što ga je na poziv kralja Matijaša Korvina od 18. listopada 1477. obrdržavao 20. siječnja 1478. u varoši Zdencima ban Ladislav od Egervara. Tomu je saboru bilo odrediti shodna za obranu Slavonije od Turaka i podjedno izabrati zasebnoga kapetana, koji će rukovoditi tu obranu.⁵ Još je spomena vrijedan sabor slavonski, držan 1. do 12. svibnja 1481. u Križevcima pod istim banom Ladislavom od Egervara, kojom bi prigodom sastavljen toćan cjenik za mitnice na posjedima velikaša i plemića,

¹ Kukuljević, Jura I. str. 272—273, 274—275.

² Knez Krsto Frankopan, tada ban, izvješćuje 29. svibnja 1527. biskupa Jožefića o zaključcima slavonskoga sabora u Križevcima ovako: »Zato ja hvalju gospodina Boga i njega svete milosti pomoći opravah vse, ća pred orsag postavih: najprvo da z nova obećaše, da se tudie istira ova riz po pol dukata; drugo obećaše i deset; treto pristaše, da se pravde pitaju. I ovo je treti dan,

da se jure počele pitati pravde . . .«. Kukuljević, Acta croatica str. 223.

³ Kukuljević I., Jura I. str. 179—184., gdje je isprava krivo datirana: circa annum 1416—1418. Vidi još Klaić V., Povjest Hrvata, III. str. 123—124.

⁴ Kukuljević I., Jura I. p. 199—200; II. str. 17—20. Klaić V., Povjest Hrvata III. str. 163—164.

⁵ Kukulj., Jura I. str. 208—209, 213—214, 215—217. Klaić, Povjest Hrvata IV. str. 104—107.

te određena kazan za onu vlastelu, koja bi od trgovaca tražila veću daću na svojim mitnicama.¹ Napokon je znamenit još slavonski sabor, držan 6. travnja 1522. u Križevcima, koji je imao za kraljevinu Slavoniju prihvatiti sve one vanredne daće i žrtve, što ih je ugarski sabor u studenom 1521. dozvolio u samoj Ugarskoj. Ugarski je sabor onom prigodom člankom 27. odredio: »Item quod regna Sclavoniae et Transylvaniae singulas illas solutiones et contributiones, que superius declaratae sunt, aequae ac in Hungaria pro hac vice subire facereque debeant, et superinde maiestas regia quamprimum oratores suos ad ipsa regna transmittere dignetur.«²

O djelovanju hrvatsko-dalmatinskih sabora u XV. stoljeću i prvoj četvrti XVI. ostalo je posve malo pisanih spomenika. Sačuvano nam je znamenito pismo hrvatskih staleža na rimskoga papu Aleksandra VI., kojim su iz svoga sabora u Bihaću 10. travnja 1494. zatražili pomoć za obranu svoje tužne domovine od Turaka.³ Jednako se je sačuvalo pismo, koje je »fidelis uniuersitas nobilium regni Croacie« 18. srpnja 1526 upravela na austrijskoga nadvojvodu Ferdinanda; to je vjerovno pismo za Bernarda Tumpića, poslanika hrvatskih plemića, sabranih tada na saboru u Bihaću.⁴

Treba osobito istaknuti, da je kraljevina Slavonija — a ne Hrvatska s Dalmacijom — počela u XV. stoljeću redovito šiljati svoje zastupnike ili pouzdanike na ugarske sabore. Ovakovi zastupnici zovu se »nuncii regni Sclavoniae« ili »oratores regni Sclavoniae«.

Čini se, da su plemići i velikaši slavonski zalazili već od XIII. stoljeća na one ugarske sabore, kojima je predsjedao kralj, koji je bio ne samo vladar Ugarske, nego i hrvatskoga kraljevstva.⁵ No to nije bilo redovno, nego samo iznimice, i to u onakim poslovima, koje je jedini kralj rješavao i obavljao. Takvi slučajevi bili su, kad se je radilo o navješčaju rata ili sklapanju mira, a valjda i onda, kad se je nešto određivalo o nasljedstvu na prijestolju. Vjerojatno je još, da su pojedini velikaši, ne samo slavonski, nego i hrvatski, dolazili na te ugarske sabore budi kao posjednici u Ugarskoj, budi kad su pred samim kraljem vodili parnice među sobom. No sve to bilo je iznimno i neodređeno, jer do konca XIV. stoljeća nije ni ugarski sabor imao određena oblika, niti je bio staleška korporacija.

Ugarski sabor kao neko staleško zastupstvo dobivao je stalne oblike tek u prvoj polovici XV. stoljeća. U ono vrijeme počeli su i staleži kraljevine Sla-

¹ Kukulj., Jura, I. str. 217—220. Klaić, Povjest Hrvata, IV. str. 230.

² Kovachich M. G., Vestigia comitorum apud Hungaros, Budae, 1790. str. 534. Vidi još Rad jugoslavenske akademije, XVIII str. 141. Starine jugosl. akademije, V. str. 203.

³ Thallóczy L. et Barabás S., Codex diplomaticus comitum de Blagay, str. CXCIV do CXCVI.

⁴ Chmel J., Actenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens in den Jahren 1526 und 1527. str. 5.

⁵ Kad je kralj Ladislav IV. dne 25. srpnja 1279 „in Tetum (Tetény u Peštanskoj županiji) in generali congregatione totius regni Ungariae“ uređivao prilike Kumana, pribivao je tome saboru i ban Nikola, te je tom prigodom potvrdio neki privilegij. U dotičnoj povelji piše ban: »Nos igitur una cum nobilibus Regni Sclauonie, qui tunc nobiscum aderant...« Fejer G., Codex dipl. V. str. 565, VII. 5. str. 594—595.

vonije — premda su imali svoj posve samostalni sabor — šiljati svoje izabrane poslanike (nuncii, oratores) na ugarski sabor. Razlog tome postupku ne će biti nikako podređenost slavonskoga sabora prema ugarskomu, nego nasuprot težnja, da bi povlasti i prava ugarskih staleža vrijedila i za slavonske.¹

Prvi poznati slučaj, da su zastupnici Slavonije biti na okupu sa zastupnicima Ugarske i Erdelja, desio se god. 1442., kad se je radilo o izmirenju kralja Vladislava I. Varnenčika s obudovljelom kraljicom Elizabetom, majkom Ladislava Postuma. Na saboru u Budimu 17. kolovoza bili su osim prelata i magnata ne samo zastupnici županijskoga plemstva u Ugarskoj (comunitas regni Hungarie — nominibus et in personis comunitatis regni Hungarie) i onda poslanici erdeljski (nuncii partium Transiluanarum), nego i četiri glasnika kraljevine Slavonije (nuncii regni Slauonie), po imenu Benedictus Nelepecz de Dobrakuchya, Ladislaus Roh de Deeche, Petrus literatus de Zeanahraszthya, i Iohannes filius Viti de Corbowa.² Namah zatim, 1447. nalazimo na saboru u Budimu šest izabranih poklisara (electi nuncii) iz kraljevine Slavonije (de regno Slauoniae), a ti se zovu: Georgius filius Simoni, alter Georgius filius Iuan, Iohannes filius Viti, Petrus de Fizesd, alter Petrus de Zenaharaszt, et Georgius de Magalocz.³

Od toga časa (1447.), čini se, da su sje više dolazili »electi nuncii regni Sclauonie« na sabore u Ugarskoj. Vjerojatno je međutim, da je to bivalo samo iznimice, i u zamašnim pitanjima, koja su se ticala ne samo Ugarske, nego također Slavonije i Erdelja. Staleži Dalmacije i Hrvatske nijesu ni sada dolazili u Ugarsku (osim pojedinaca), a još manje njihovi poslanici. Jedini slučaj u čitavom XV. stoljeću i prvoj četvrti XVI. desio se je godine 1492., kad su »baruni, velikaši i plemići kraljevina Hrvatske i Slavonije« (njih 63) na saboru u Budimu 7. ožujka potvrdili požunski mir, te zajamčili kući Habsburg pravo nasljedstva na prijestolje.⁴ Kad se je poslije toga sastao opet sabor na Rakošu, koji je 12. listopada 1505. isključio s prijestolja sve tuđince, nije na tom saboru bilo hrvatskih staleža, nego tek četiri poslanika slavonske kraljevine, i to protonotar Emericus Hassagh, Georgius Castellanfy, Bernardus de Thurocz i Elias Bosnyak de Busthincz (oratores regni Sclauonie). Ali ni ti nunciji kao da nijesu mnogo utjecali u rasprave ni zaključivali, nego su tek zahtijevali, da im se dade jedan pismeni primjerak jur stvorenoga zaključka »u zaštitu svojih prava« (iurium eorum ad cautelam),⁵ jamačno da ga pohrane u pismari svoje kraljevine. Pojedini kraljevi nastojali su koji put i hrvatske staleže skloniti, da u zamašnim pitanjima ili svi

¹ U jednoj ispravi od god. 1517. čitamo »de iure et consuetudine regni Hungarie et per consequens regni Sclauonie, quod eisdem iuribus et consuetudinibus, quibus regnum Hungarie utitur, gaudere solet...« Starine jugosl. akad. V. str. 172—173. Slavonija dakle ima dvojaka prava: ugarska, koja su i slavonska, — a onda i posebna slavonska.

² Teleki I., A Hunyadiak kora Magyarországon tom. X. str. 120.

³ Kovachich M. G. Vestigia comitorum apud Hungaros str. 268—269.

⁴ Klaić V., Povjest Hrvata, IV., str. 183—185, zatim u Prilogu str. IX—X. Čini se, da su tom prigodom staleži Hrvatske i Slavonije vijećali i zaključivali kao posebno tijelo ili kurija pod svojim banom Ladislavom od Egervara.

⁵ Kukuljević, Jura I. str. 254—259.

dođu ili bar svoje oratore pošlju na ugarski sabor. Kad se je god. 1509. i 1510. o tom radilo, da se Mlecima silom otme Dalmacija, pozvao je kralj Vladislav II. 6. siječnja 1510. hrvatske i slavonske staleže na sabor u Ostrogon za dan sv. Gregorija pape (12. ožujka). Međutim mletački poslanik Petar Pasqualigo javlja II. veijače iz Zagreba, da se kraljev poziv nije najbolje dojmio hrvatske gospode, jer nije bio običaj, da ih zovu na sabor u Ugarsku (non era consueto in le diete de Hungaria chiamar li signori di Croatia), jer su po starom običaju i pravu imali svoj vlastiti sabor u Hrvatskoj (perchè dicono, haver loro auctorita ex concessione eis atributa far la loro dieta in Croatia da per se).¹

Ako skupimo sve u jedno, razabiramo, da je kraljevina Slavonija u nekim osobito zamašnim poslovima (nasljedstvo na prijestolju, rat ili mir sa stranim državama) počev od god. 1442 šiljala svoje nuncije ili oratore na sabor ugarski. Hrvatska učinila je to, što se znade, samo jedan put god. 1492, kad se je radilo o nasljedstvu Habsburga, a prije ni poslije nikada sve do boja na Muhačkom polju. Tek u XVI. stoljeću, kad se je sabor hrvatski konačno združio sa slavonskim, stao je taj sjedinjeni sabor Hrvatske i Slavonije redovito šiljati svoje izabrane nuncije na ugarski sabor.

Još nešto o grbovima kraljevina Slavonije, Dalmacije i Hrvatske, od kojih je u ono vrijeme sastojalo hrvatsko kraljevstvo. Najstariji grb, čini se, da je imala Slavonija; u tom grbu bila je slika kune, koja se također vidi na pjenezima banova u XIII. i XIV. stoljeću. I na pečatu kralja Vladislava II. vidimo grb kraljevine Slavonije (kunu u štitu).² Ali baš taj kralj podijelio je diplomom od 8. prosinca 1496. kraljevini Slavoniji novi i dopunjeni grb, koji se i danas još rabi;³ ali toga novoga grba nema ni na pjenezima kao ni na pečatima prije Muhačkoga boja.

Grb Dalmacije (tri leopardske glave) nalazi se, što se znade, prvi put na dvogubom pečatu kralja Sigismunda oko god. 1400.⁴ Grb kraljevine Hrvatske napokon (crvene i srebrene kocke) nalazimo najprije na jednoj spomenici (taliru) kralja Ljudevita od god. 1525;⁵ nadalje na slici istoga kralja Ljudevita II. od Hansa Burgkmaira (1472—1559).

III. Uprava, upravne oblasti i oblasnici.

Uprava, upravne oblasti i oblasnici bili su u ovo doba gotovo jednaki, kao u XIV. stoljeću. Naravno, da je u krajevima, koji su dolazili pod Mletke ili Turke, bila uprava uređena po mletačkom ili turskom načinu.

Županijsko uređenje po ugarskom kalupu provodilo se je u Slavoniji sve do kraja. God. 1486. ukinuta bi knežija Zagorje sa svojom zasebnom sudbenošću,

¹ Ljubić S., *Commissiones et relationes Venetae* I. str. 116—117. — Klaić, *Povjest Hrvata* IV. str. 242.

² Klaić, *Povjest Hrvata* IV. str. 171.

³ Kukuljević, *Jura* I. str. 234—235. — Klaić,

Povjest Hrvata IV. str. 209—211, onda prilog str. XI.

⁴ Klaić, *Povjest Hrvata* II. str. 313.

⁵ Klaić, *Povjest Hrvata* IV. str. 273 i 309.

te bi privaljena Varaždinskoj županiji i banskome sudbenome stolu.¹ U XV. stoljeću raširena bi osobito Križevačka županija, koja je sezala daleko u današnju slavonsku Podravinu, gotovo do Valpova. Najmanja je bila Virovitička županija, koja je bila odasvud opasana Križevačkom županijom. Zagrebačka županija zadržala je po prilici svoj prijašnji opseg; jedino su krajeve na jugu Kupe stali nazivati Hrvatskom.

U staroj Hrvatskoj na jugu Gvozda obstojale su u prvoj polji XV. stoljeća četiri županije: Lička, Lučka, Kninska i Poljička. Međutim u Ličkoj zadobiše mnoge gradove Krbavski knezovi i Frankapani, tako da je »knez ili špan stola kraljeva među plemenitim ljudi Mogorovići v Lici« imao razmjerno malenu oblast, dok su poglaviti gradovi (Počitelj, Belaj ili Bilaj, Lovinac, Barleta, Novigrad ili Novi) bili u vlasti nasljednih knezova. Županija Poljička ili Poljica došla su opet god. 1444 konačno pod Mletke. Tako su u Hrvatskoj ostale samo dvije prave županije (Kninska i Lučka), dok i te nijesu u prvoj četvrti XVI. stoljeća spale sasvim ili dijelomice pod tursku vlast.

Uz županije obstojale su u to vrijeme u staroj Hrvatskoj brojne knežije (ili knežtva) ili grofovije, kojima su gospodovali nasljedni knezovi ili grofovi Frankapani, Kurjakovići, Nelipići, Talovci i drugi. Takove su knežije bile: Cetina s gradovima Sinj i Travnik, Posušje s gradom Čačvina, Klis s gradom Klis i više sela, Petrovo polje s gradom Ključ, Promina sa više sela, napokon poznate već otprije knežije Krbava, Bužane, Gacka, Vinodol, Modruše i t. d.²

¹ U šestom dekretu kralja Matijaša Korvina od god. 1486 glasi 50. članak: »Item conclusum est: quod iudicium et iudicatus comitum Zagoricae, in Varasino hactenus celebrari solitum, aboleatur, et amodo, nullo unquam tempore celebretur. Quodque causantes in illo comitatu ad sedem seu iudicium banorum Sclavoniae spectare debeant et teneantur.« Corpus iuris Hungarici, milenijsko izdanje I. str. 446.

² U jednoj povelji od god. 1412. spominje se kao državina kneza Nelipića: »... castrum Zyn et Traunik cum ipsorum contrata seu comitatu Chetina... ac castrum Chachvina cum contrata eius Pozuzya (Posussia), nec non castrum Olmys cum fortalicio suo Visuchi, item castrum Klys, castrum Kamichach, atque castrum Kluch cum provincia eius Campo Petri, quoque castrum Zwonygrad cum contrata eius Odorya...« Zemaljski arkiv u Zagrebu. Transsumptum documentorum mixtorum, I. str. 194—195. — U jednoj povelji od god. 1409 čitamo opet: »villae Sui Dol, Pargameth et Zbich in comitatu Clissiensi in regno

Dalmatiae«. Fejer Cod. dipl. X. 4. str. 718. — U ispravi od god. 1437 stoji: »villae Badaan, Nepekure, Lelchychy et Lobothechy in provincia seu contrata de Promynya«. Bulletino di archeologia e storia Dalmata VI. str. 43. — Hrvatski ljetopisac Tomašić javlja, da su Turci god. 1524 provalili u gornju Hrvatsku, te poharali »septem ipsius provincias, videlicet: Radigobilie (Radobil, Radobilie, Rodobiglia u mletačkim izvorima), Cetinam, Campo Kossalouo (Kozouo u povelji od god. 1484, Lopašić, Bihać str. 299), Likam, Corbauiam, Buxane, Werhouine et Gackam...« Arkiv za jugosl. povj. IX. str. 26. — Knežije dakle zvali su tada latinski i talijanski »comitatus, contrata provincia.« Svaka knežija dijelila se opet na kotare ili »districtus«. Tako čitamo u jednoj ispravi od god. 1407. »villa Osoye, in districtu de Chino, comitatus Clisii«. Arkiv za jugosl. povj. VII. p. 69—71. Godine opet 1468. u jednoj ispravi »villa Iarinsko in districtu de Korenica in comitatu nostro Corbauiensis«. Vjesnik hrv. arheol. društva, n. s. VII. (1903/4) str. 133.

God. 1469. oteo je kralj Matijaš Korvin knezovima Frankapanima znameniti primorski grad Senj s kotarom, a poslije još i knežiju Gatansku ili Gacku s gradom Otočcem i još nekim gradovima u onoj okolini. Od toga čitavoga područja stvorio je na to kralj zasebnu upravnu oblast, naime Senjsku kapitaniju. Glavaru te oblasti, zvanu kapitan, bilo je poglavito s kraljevskom četom braniti povjerenu mu oblast i od navala turskih i od lukavih Mlečana; no pored toga bilo mu je paziti i na susjedne knezove hrvatske. Ne zna se, koliko je kraljevska četa brojila ljudi; godine 1504 primao je kapitan senjski za obranu Senja i ostalih gradova svoje kapitanije 2000 forinti u zlatu i za 500 forinti soli.¹

Senjska kapitanija obuhvatala je ne samo grad Senj s kotarom, nego i nekadanju Gatansku knežiju s Otočcem, pače i grad Brinjski (1479). God. 1489 spadaju na Senjsku kapitaniju gradovi: Senj, Otočac, Starigrad na moru, i Novigrad.² Čitavom kapitanijom upravlja kapitan i njegov zamjenik, vicekapitan; u pojedinim gradovima stoluju kaštelani (castellani) ili porkulabi (Burggrafen). Već 1472. izdao je kralj Matijaš Korvin građanima Senja slobodno pismo, kojim je potvrdio njihove stare povlastice, te ih zaštitio od nasilja kraljevskih kapitana i kaštelana. Po uzoru Senjske kapitanije biše poslije u XVI. stoljeću uređene i druge kapetanije uz tursku među, od kojih je onda postala vojna krajina.

Prvi po imenu poznati kapitan senjski bio je god. 1473 Bolffgangus Frodnar. Poslije njega spominje se god. 1477—1482 Dubrovčanin Maroje Žunjević kao kapitan.³ God. 1486—1494 vrši tu službu Petar Tarnik Makšak (Petrus Tarnok de Machkas); god. 1495 i 1496 nalazimo u jedan mah zajedno dva kapetana: Nikolu Kolunića (Nicolao Kolonych, Nicolaus Horwath, Nicolao Croato) i Zagrepčanina Ivana Pastorija (Johanni Pastori, Ioan de Zagrabia, Iohannes Gyoan). Iza ovih zaredaše: Georgius Orbanas (1496), Benedictus de Wemer (1499) i Albertus Lonyay (de Lonya, 1501—1505). Od god. 1506 pak do 1518 nema posebnih kapitana u Senju, već tu čast vrše tadanji bani hrvatski, koji uz svoju bansku plaću primaju za kapetaniju 2000 zlatnih forinti u gotovom i za 1000 forinti soli.⁴ Počev od lipnja 1518. nalazimo opet po dva kapetana Najprije su Jeronim Petelinić i knez Ferenc Nelepeci (1518), onda Jeronim Petelinić i Gregorije Orlovčić (1521). Od god. 1523. upravljaju kapitanijom Gregorije Orlovčić (Gregorius Orlovchyth de Choka) i Petar Kružić (Petrus Krwasyth de Kroog), kojima bi podjedno povjerena obrana grada Klisa. Oni se zovu »capitanei Segnae, et castellani Clissiae«. Kad je Gregorije Orlovčić poginuo u boju na Muhačkom polju, ostao je Petar Kružić sam na braniku Senja i Klisa (capitaneus Segnensis et Clisiensis).

Jednako kao Senjsku kapitaniju uređio je kralj Matijaš Korvin i onaj dio Bosne, koji je god 1463 i 1464 Turcima oteo. I ta banovina Bosna

¹ Kovachich, Supplementum ad vestigia comitiorum, II. str. 308—309.

² Farlati, Illyrici sacri IV. str. 131.

³ Vjestnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arkiva, III. str. 237—239.

⁴ Kovachich, Supplementum ad. vest. com., II. str. 311.

ili Jajačka banovina — kao i susjedna Srebrenička — imala je biti bedemom za suzbijanje osmanlijske sile, te je bila na vojničku uređena.

U prvo vrijeme (1464—1471) upravljali su Bosnom hrvatski bani (Emerik Zapolja, Ivan Tuz, Blaž Magjar); no god. 1471 imenovao je Matijaš kneza Nikolu Iločkoga kraljem Bosne. Po smrti Nikolinoj (1477) zaredaše samostalni bani Bosne ili Jajca; najprije jedan (Petrus Doczy 1480, Fischwr 1486), a poslije (1494) po dva zajedno. Najpoznatiji bani u to vrijeme jesu: Balthasar de Batthyán (1494 do 1505), Franciscus Beryzlo de Grąborya (1494—1503), Bartholomeus prior Auranae (1507), Georgius Zthresemley (1508—1512), Nicolaus Zekel de Kewend (1508), Petrus Keglewych de Bwsyn (1522), Nicolaus Gylethffy (1522—1527), Johannes Horwath de Zedlak (1525—1527).

Bosanskoj ili Jajačkoj banovini pripadali su ne samo gradovi Jajce i Banjaluka (Banya-Lwka), nego također gradovi Greben, Sokol, Jezero, Vijenac ili Vjenčac, Levač ili Livač, Komotin, Bočac, Zvečaj i Vrbaški grad (Orbazvara).

Po tome je banovina obuhvatala čitavo područje rijeke Vrbasa od izvora do utoka u Savu. U svima su gradovima bile veće ili manje posade; najjače utvrđeno i vojskom snabdjeveno bilo je Jajce. God. 1504 određeno bi za uzdržavanje kapitana, vojnika (pješaka i konjanika) kao i straža u Jajačkoj banovini do 20.000 zlatnih forinti. Oko god. 1512. bio je proračun za uzdržavanje i obranu Jajca ovaj:

Banima Jajca za 200 konjanika i 300 pješaka u ime plaće	12.000
Istim (banima) u soli	2.000
Za obnovu zidova, kao za popravak drugih zgrada	3.000
Pješacima (150), koji služe u Jajcu i ostalim gradovima	3.600
Lakim konjanicima (120), koji služe u Jajcu i ostalim gradovima	3.000
Za uzdržavanje straža kod Jajca i ostalih gradova	700
Za uzdržavanje redovnicima sv. Franje u Jajcu	200
Meštru, koji pravi solitar (barut)	150
Gradanima i žiteljima u Jajcu i ostalim gradovima	300
Topnicima u Jajcu i njihovim pomagačima	150
Svega	25.100

zlatnih forinti ili dukata.¹

Izneseni podaci objašnjaju se još bolje računima kraljevskoga dvora za kralja Ljudevita II. u vrijeme od 12. siječnja do 16. srpnja 1525. Iz tih računa doznajemo, da su u ono doba vršili čast bosanskih bana Nicolaus Gylethffy i Joannes Horwath de Zedlak, koji su u ono pol godine primili u ime plaće (sallarium) $1700 + 2200 + 2000 + 400 = 6300$ zlatnih forinti. Uz oba bana spominje se »provisor« grada Jajca, po imenu Ivan Hoberdanac, koji je primio za šest mjeseci plaće $100 + 66 + 100 = 266$ forinti, te se je jamačno morao brinuti za opskrbu vojske,

¹ Kovachich M. G., Supplementum ad Vestigia comitiorum apud Hungaros, II. str. 313.

kao i za popravak i održavanje samoga grada. Gradska posada sastojala je od pješaka, naime 300 domaćih žitelja (Jajčana), zatim od konjanika, i to dvorskih husara ili katana. Konjanicima bili su na čelu dva kapitana, po imenu Mihajlo Turak (Therek) i Petar Keglević, jednako je i pješadija imala kapitana (Erews Petrus) i vojvodu (Lukarith Martin wayda).¹

Vrlo je značajno, da se je najdvojvoda Ferdinand na početku god. 1526 smijerao proglasiti kraljem bosanskim, »jer Bosna pripada Hrvatskoj«²

Vj. Klaić.

¹ Magyar történelmi tár, XXII., 1877. str. 51—233.

² »... Re di Bossina, appartenendo la Bossina a la Croatia.« Poslanica baruna Antuna Burgia

od 18. veljače 1526 u »Monumenta Vaticana Hungariae«... Series II. tom. I., str. 324.